

İSA'YA RAĞMEN HIRİSTİYANLIK

Hıristiyan Kutsal Metinlerindeki Bilinmeyen Çelişkiler

Bart D. EHRMAN

Tercüme
Mahmut AYDIN

eski
reni
YAYINLARI

Eskiyeni Yayınları: 79

İSA'YA RAĞMEN HİRİSTİYANLIK

Hıristiyan Kutsal Metinlerindeki Bilinmeyen Çelişkiler

Bart D. EHRMAN

Eserin Orijinal Adı

JESUS, INTERRUPTED

Revealing the Hidden Contradictions in the Bible (and Why We Don't Know About Them).

Tercüme: Mahmut AYDIN

© Bu eserin Türkçe yayım hakları
FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.'ne
(Sertifika no: 13178) aittir.

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt
VADİ GRAFİK TASARIM VE REKLAMCILIK LTD. ŞTİ.
İvedik Org. San. 1420. Cad. No: 58/1
Yenimahalle/ANKARA • Tel: 0 312 395 85 71
Sertifika No: 47479

1. Baskı: Ağustos 2020

ISBN: 978-605-5978-87-7

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 Ulus-Altındağ/ANKARA
Tel: (0312) 310 08 60 (pbx) - Fax: (0312) 311 47 89
Web: www.eskiyeni.org • e-mail: fcr@fcr.com.tr

İSA'YA RAĞMEN HIRİSTİYANLIK

Hıristiyan Kutsal Metinlerindeki Bilinmeyen Çelişkiler

Bart D. EHRMAN

Tercüme
Mahmut AYDIN

Ankara 2020

Prof. Dr. Bart D. EHRMAN

Ekim 1955 yılında Kansas eyaletinin Lawrence kentinde dünyaya gelen Bart D. Ehrman, Moody Kitab-ı Mukaddes Enstitüsü'nde Kitab-ı Mukaddes dersleri aldıktan sonra lisans derecesini 1978'de Wheaton Kolej'den doktora derecesini de 1985 yılında Princeton Teoloji Okulu'ndan almıştır. Hocalık kariyerine 1988 yılında Rutgers Üniversitesi'nde başlayan Ehrman burada dört yıl çalıştıktan sonra halen Saygın James A. Gray profesörü olarak Kuzey Karoline Üniversitesi Dini Çalışmalar bölümünde tam zamanlı olarak çalışmaktadır.

Yeni Ahit ve erken dönem Hıristiyanlık uzmanı olan Ehrman Kuzey Amerika'nın önde gelen alimlerinden biri ve otuzak üzerinden kitap ve sayısız makale ile yığınlarca kitap eleştirisi kaleme almış ve pek çok söyleşide bulunmuş oldukça popüler bir bilim insanıdır. Ehrman lisans öğrencilerine yönelik ders kitapları yanında genel okuyucuya yönelik de pek çok çalışması vardır. Bu çalışmalarından bazıları; *İsa'yı Yanlış Aktarmak* (Misquoting Jesus), *Tanrı Sorunu* (God's Problem), *Uydurma* (Forged), *İsa Nasıl Tanrı Oldu* (How Jesus Became God), *Sekteye Uğramış İsa* (Jesus Interrupted) ve *Hıristiyanlığın Zaferi* (The Triumph of Christianity, *New York Times*'in en iyi satanlar (*best sellers*) listesinde yer almıştır. Ehrman'ın bazı eserleri yirmiden fazla dile tercüme edilmiştir. Ehrman aynı zamanda UNC Lisans Öğrenci Öğretim Ödülü (1993), Philip ve Ruth Hettleman Sanatsal ve Akademik Başarı Ödülü (1994), Gordon Gray Eğitimde Mükemmellik Ödülü (2008) ve Amerika Hümanist Birliği tarafından Dini Özgürlük Ödülü (2011) dâhil olmak üzere sayısız akademik ödül, hibe ve burs almış bir bilim insanıdır.

Prof. Dr. Mahmut AYDIN

1968 yılında Samsun'un 19 Mayıs ilçesinde doğdu. 1990 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 1991 yılında aynı Fakülte'ye dinler tarihi araştırma görevlisi olarak atandı. 1993 yılında yüksek lisansını tamamladıktan sonra Mayıs 1994'de doktorasını yapmak üzere Ondokuz Mayıs Üniversitesi tarafından İngiltere'ye gönderildi. Burada Birmingham Üniversitesi'nde doktorasını tamamlayarak Temmuz 1998'de Türkiye'ye döndü ve Nisan 1999'da Dinler Tarihi Anabilim Dalı'na yardımcı doçent olarak atandı. Nisan 2003'de doçent, Ocak 2009'da da profesör unvanını alan Aydın'ın ulusal ve uluslararası yayımlanmış birçok çalışması bulunmaktadır. Yayımlanmış çalışmalarından bazıları şunlardır:

- *Modern Western Christian Theological Understandings of Muslims Since the Second Vatican Council*, Washington DC: The Council For Research in Values and Philosophy, 2002.
- *Monoloğdan Diyaloğa: Çağdaş Hıristiyan Düşüncesinde Hıristiyan-Müslüman Diyaloğu*, Ankara: Ankara Okulu, 2001.
- *İsa: Tanrı mı, İnsan mı? Dinler Arası Diyalog Bağlamında İsa-Mesih'in Konumu Sorunu*, İstanbul: İz Yayıncılık, II. Baskı, 2015.
- *Tarihsel İsa: İmanın Mesih'i'nden Tarihin İsa'sına*, Ankara: Ankara Okulu, II. Baskı, 2015.
- *Hıristiyan, Yahudi ve Müslüman Perspektifinden Dinsel Çoğulculuk ve Mutlaklık İddiaları*, Ankara: Ankara Okulu, 2005.
- *Dinlerarası Diyalog: Mahiyet, İlkeler ve Tartışmalar*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2008.
- *Hz. İsa'ya Ne Oldu: Hıristiyan ve İslam Geleneğinde İsa-Mesih'in Akıbeti Sorunu*, Ankara: Otto Yayınları, II. Baskı, 2016
- *Dinler Tarihi: Tarih, İnanç, İbadet*, İstanbul: Ensar, 2016.

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ-----	11
ÖN SÖZ-----	21

BİRİNCİ BÖLÜM

İNANCA TARİHSEL SALDIRI -----	25
AKADEMİ ÖĞRENCİSİNİN KİTAB-I MUKADDES'LE TANIŞMASI-----	26
KİTAB-I MUKADDES'LE İLGİLİ SORUNLAR-----	30
AKADEMİDEN VAAZ KÜRSÜSÜNE-----	37
TARİHSEL-ELEŞTİREL METODU KABUL ETME-----	41

İKİNCİ BÖLÜM

DÜNYA KADAR ÇELİŞKİ -----	45
BAŞLANGIÇ ÖRNEĞİ: MARKOS VE YUHANNA'DA İSA'NIN ÖLÜMÜ-----	49
İSA'NIN DOĞUMU VE YAŞAMINA İLİŞKİN ANLATILARDAKİ ÇELİŞKİLER-----	56
İsa'nın Doğumu-----	56
İsa'nın Şeceresi-----	63
İsa'nın Yaşamından Diğer Çelişkiler-----	67
<i>İsa Vafiz Olurken Gökten Gelen Ses Ne Söyledi?</i> -----	67
<i>Vafiz Edildikten Sonraki Gün İsa Neredeydi?</i> -----	69
<i>Yair'in Kızı Ölü müydü?</i> -----	69
<i>İsa'dan Yana Olan ve Ona Karşı Olan Kim?</i> -----	70
<i>İsa'nın Elçilik Görevi Ne Kadar Sürmüştür?</i> -----	70
Çile Anlatılarındaki Çelişkiler-----	71
<i>Pilatus'un Huzurunda Yargılanma</i> -----	71
<i>Yahuda'nın Ölümü</i> -----	74
<i>Diriliş Anlatıları</i> -----	76
<i>Çile Öyküsündeki Diğer Farklılıklar</i> -----	79
PAVLUS'UN YAŞAMI VE YAZILARIYLA ALAKALI ÇELİŞKİLER-----	82
SONUÇ-----	89

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEĞİŞKEN GÖRÜŞLER YIĞINI -----	93
BAŞLANGIÇ ÖRNEĞİ: MARKOS VE LUKA'DA İSA'NIN ÖLÜMÜ -----	96
Markos'ta İsa'nın Ölümü -----	97
Luka'da İsa'nın Ölümü -----	99
Netice -----	102
YUHANNA VE SİNOPTİK İNCİLLER ARASINDAKİ	
BAZI TEMEL FARKLILIKLAR -----	103
Muhtevadaki Farklılıklar -----	104
Vurgudaki Farklılıklar -----	106
<i>Bakire Doğum ve Enkarnasyon</i> -----	107
İsa'nın Öğretilerindeki Farklılıklar -----	110
<i>Markos'ta İsa'nın Öğretisi</i> -----	110
<i>Yuhanna'da İsa'nın Öğretisi</i> -----	113
İsa'nın mucizeleri -----	116
PAVLUS VE İNCİL YAZARLARI ARASINDAKİ	
BAZI TEMEL FARKLILIKLAR -----	119
Kurtuluş ve Şeriat Konusunda Pavlus ve Matta -----	120
<i>Pavlus'un "Aklanma" Görüşü</i> -----	121
<i>Pavlus ve Matta'nın Şeriatla İlgili Görüşleri</i> -----	124
YENİ AHİT'TEKİ DİĞER FARKLI BAKIŞ AÇILARI -----	128
İsa Niçin Öldü?-----	128
İsa Ne Zaman Tanrı'nın Oğlu, Rab ve Mesih Olmuştur? -----	130
Tanrı Putperestlerin Cahilliğini Görmezden Geldi mi? -----	131
Roma Devleti İyiliğin mi Yoksa Kötülüğün mü Gücüdür? -----	133
SONUÇ -----	134

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KİTAB-I MUKADDES'İ KİMLER YAZDI? -----	137
İNCİLLERİ KİMLER YAZDI? -----	137
İlk Gözlemler: Görgü Tanıklıkları Olarak İnciller -----	138
İncillerin Yazarları-----	140
Papias'ın Tanıklığı -----	144
İreneyus ve Diğerlerinin Tanıklığı -----	148
YENİ AHİT'TE UYDURMA VAR MIDIR? -----	150
Antik Dünyada Sahte İsimle Yazma -----	151
<i>Tanımlar</i> -----	151
<i>Antik Dünyada Sahteciliğin Yaygınlığı</i> -----	152
<i>Sahtecilik Yapmanın Nedenleri</i> -----	154
<i>Erken Dönem Hıristiyan Sahtecilikleri</i> -----	160

Pavlus'un Sahte Mektupları -----	162
2. <i>Selanikliler</i> -----	163
Koloseliler ve Efesliler-----	165
<i>Pastoral Mektuplar</i> -----	169
YENİ AHİT'İN DİĞER KİTAPLARINI KİMLER YAZDI? -----	173
SONUÇ: KİTAB-I MUKADDES'İ KİMLER YAZDI? -----	176

BEŞİNCİ BÖLÜM

YALANCI MI, MECZUP MU, YOKSA RAB Mİ?

TARİHSEL İSA'YI KEŞFETMEK -----	179
İSA HAKKINDA ERKEN BİLGİ KAYNAKLARIMIZ -----	183
Sözlü Gelenekler -----	185
İsa'nın Yaşamını Yeniden İnşa İçin Diğer Kaynaklar-----	188
Tarihsel Malzemenin Doğruluğunu Belirleme Kriterleri -----	193
APOKALİPTİK BİR PEYGAMBER OLARAK İSA -----	198
İsa'nın Öğretileri -----	198
İsa'nın Eylemleri ve Faaliyetleri -----	204
<i>Vaftiz</i> -----	204
<i>On İki Havari</i> -----	205
<i>Şifacı ve Cin Çıkartan İsa</i> -----	206
<i>Kudüs'e Yolculuk</i> -----	207
<i>Mabet'in Temizlenmesi</i> -----	208
<i>İsa'nın Tutuklanması</i> -----	210
<i>İsa'nın Kendisi Hakkında Öğrettikleri</i> -----	211
İSTİTRAT: DİRİLİŞ VE İSA'NIN YAŞAMINDAKİ DİĞER MUCİZELER -	214

ALTINCI BÖLÜM

KİTAB-I MUKADDES'İN BİZE GELİŞİ -----	223
YENİ AHİT'İN "ORJİNAL" METNİ -----	225
KUTSAL METİN KANONUNUN ŞEKİLLENİŞİ -----	232
Erken Dönem Hıristiyan Kilisenin Müthiş Çeşitliliği -----	234
<i>Ebionitler</i> -----	234
Markioncular -----	236
<i>Muhtelif Gnostik Gruplar</i> -----	238
<i>Proto-Ortodoks Hıristiyanlar</i> -----	240
KANONİK OLMAYAN BAZI KUTSAL METİNLER -----	241
Ebionitlerin İncili -----	242
Kiptice Tomas İncili-----	242
Tekla'nın İşleri-----	244
Üçüncü Korintliler -----	245

Barnabas'ın Mektubu -----	246
Petrus'un Vahyi -----	247
Kıptiçe Petrus'un Vahyi -----	248
KANONUN OLUŞTURULMASINA SEBEP OLAN TARTIŞMALAR ---	249
Petrus İncili Örneği -----	250
Erken bir Kanon Teşebbüsü: Muratorian Kanonu -----	253
ERKEN DÖNEM KİLİSESİNDE ORTODOKSLUK VE SAPKINLIK ---	255
Eusebius'un Ortodokslik ve Sapkınlığa İlişkin Görüşleri -----	256
Walter Bauer'in Bomba Etkisi Yaratan Eseri -----	256
Bauer'den Sonra -----	258
ÇATIŞMANIN SİLAHLARI -----	260
Ruhban Sınıfı -----	260
Akait -----	261
Kanon -----	262
SONUÇ -----	266

YEDİNCİ BÖLÜM

HİRİSTİYANLIĞI KİM İCAT ETTİ? -----	269
ÇİLE ÇEKEN BİR MESİH -----	271
Hıristiyanların Mesih'e Dair Görüşleri -----	272
Yahudilerin Mesih Beklentileri -----	272
Hıristiyan İddialarının Temelleri -----	277
YAHUDİ KARŞITI AYRI BİR DİN OLARAK HİRİSTİYANLIK -----	281
İsa'nın ve İlk Takipçilerinin Dini -----	281
İsa'nın Sonraki Takipçilerinin Yahudi Karşiti Öğretileri -----	283
Hıristiyanlardaki Yahudi Karşıtlığının Artmasının İzahı -----	286
İSA'NIN ULÛHİYETİ -----	291
İsa Ne Zaman Tanrı'nın Oğlu Oldu? -----	291
Yuhanna'nın Topluluğunda Mesih'in Ulûhiyeti -----	294
Aynı Sonuca Ulaşan Diğer Yollar -----	297
TESLİS DOKTRİNİ -----	299
Kaç Tanrı Var Sorusu ve Bazı Cevaplar -----	300
İki Hetero-Ortodoks Çözüm -----	301
<i>Patripassianizm</i> -----	302
Aryüscülük -----	304
CENNET VE CEHENNEM -----	306
Ölüm Sonrası Yaşama İlgili Erken Dönem Apokaliptik Görüşler -----	307
Apokaliptik Vizyonun Dönüşümü -----	310
SONUÇ -----	313

SEKİZİNCİ BÖLÜM

İNANÇ MÜMKÜN MÜDÜR? -----	315
Tarihsel Eleştiri ve İnanç -----	317
Tarih ve Mit -----	321
İnanıcı Terk Etme-----	323
Tarihsel Eleştirisinin Teolojik Değeri -----	325
O Halde Kitab-ı Mukaddes Niçin Hâlâ İncelenip Araştırılıyor?-----	328
DİZİN -----	331

SUNUŞ

MS 30'lu yılların başında Kur'an'ın ifadesiyle, İsrailoğullarına daha önce yasak kılınan bazı şeyleri helal kılmak için gönderilmiş bir Yahudi peygamberi olan Hz. İsa'nın öğretisi etrafında küçük bir Yahudi mezhebi olarak şekillenmeye başlayan Hıristiyanlık, birkaç on yıl içinde Yahudilikten kendini ayırıştırarak bağımsız bir dini gelenek olarak hızla ilerlemiş ve miladi dördüncü asırda da Roma imparatorluğunun resmi dini olmuştur. Bu süreçte meydana gelen en önemli gelişme hiç şüphesiz ki günümüz Hıristiyanlığının şekillendiricisi olan ve kendini İsa Mesih'in peygamberi olarak ilan eden Yahudi kökenli Pavlus'un (Saul) İsa'ya, Yahudi peygamberlerinden bir peygamber olarak değil, onların mesajlarının, diğer bir ifadeyle Yahudi şeriatının tamamlayıcısı olarak görerek şahsını merkeze alan bir öğretiyi hayata geçirmesi olmuştur. Çünkü bu değişiklikle birlikte insanları Tanrı'ya kulluk etmeye çağıran bir Yahudi peygamberi olan İsa'dan, kendisine tazim ve ibadet edilmeye başlanan tanrısal İsa'ya veya diğer bir ifadeyle gentile Tanrı'ya geçilmiştir. Sonuçta da peygamberlik görevi boyunca insanları sadece Tanrı'ya kulluk ve ibadet etmeye davet eden İsa, ölümünden sonra Pavlus ile başlayan süreçte kendisine ibadet edilen tanrısal bir varlığa dönüştürülmüş ve devamında da bu geçişe uygun hale getirilen İsa'nın mesajı etrafında günümüz Hıristiyanlığının teolojik kurgusu örülmüştür. Daha sonra örülen bu yeni teolojik kurguyu teminat altına almak için de Hıristiyan kutsal kitap külliyatı/kanonu şekillendirilerek resmileştirilmiştir. Dolayısıyla günümüz Hıristiyanlığı mesaj değil, şahıs yani İsa-Masih merkezli bir din olduğundan onun nasıl bir din olduğunun anlaşılmasının yolu, İsa Mesih'in gerçekte kim olduğu, ölümünden sonra öğretisinin başına neler geldiği, İsa Mesih, öğretisi ve erken dönem Hıristiyanlığı ile ilgili bilgi veren Hıristiyan kutsal metinlerinin nasıl şekillendirildiği, teslis ve enkarnasyon gibi temel Hıristiyan doktrinlerinin nasıl geliştirildiği ve benzeri soruların erken dönem Hıristiyan geleneğini eleştirel olarak inceleyen ve elde ettiği bulguları tam bir dürüst-

lkle sadece akademik ve kilise çevreleriyle değil, herkesle paylaşan bilim insanlarının çalışmalarının tanınıp bilinmesinden geçmektedir. Biz de bu gerekçeden yola çıkararak günümüz dünyasının önde gelen Yeni Ahit uzmanlarından ve Kitab-ı Mukaddes eleştirmenlerinden (*Bible critics*) biri olan ve çok ciddi bir okur kitlesine sahip olan Bart D. Ehrman'ın "tarihsel eleştirel yöntem" (*historical critical method*) erevesinde kalemeye aldığı *Jesus, Interrupted: Revealing the Hidden Contradictions in the Bible (and Why We Don't Know About Them)* adlı çalışmasını Türkçeye tercüme ederek ülkemiz insanıyla buluşturmak istedik. Eserin orijinal adının Türkçe evirisi *Sekteye Uğratılmış İsa: Kitab-ı Mukaddes'deki Gizli elişkileri Açığa ıkarma* olmasına rağmen, okunduğunda görüleceği üzere, kitabın muhtevası İsa'nın vefatından sonra mesajının nasıl tahrif edilerek günümüz Hıristiyanlığının oluşturulduğunu ortaya koymasđ dolayısıyla biz de okuyucunun söz konusu bu mesajđ daha iyi fark edebilmesine imkn sağlamak için tercmemize *İsa'ya Rağmen Hıristiyanlık* başlığını koymayı uygun gördük.

Ehrman ve eseriyle ilgili bilgi vermeden önce çalışmanın daha iyi anlaşılabilmesi için tarihsel eleştirel yöntemin ne olduğunu hakkında okurlarımıza kısaca bilgi vermek istiyoruz. Tarihsel eleştirel yöntem veya diğer bir adıyla tarihsel eleştiri (*historical criticism*) XVIII. yüzyıldan itibaren Batđ akademilerinde Kitab-ı Mukaddes'e (*Bible*) uygulanmaya başlanan ve zamanla bu alanda ana akım haline gelen bir araştırma alanını temsil etmektedir. Bu yöntemin temel kurgusu kutsal metin ile okur, dolayısıyla da kutsal metnin kaynağı olarak görülen Tanrı ile muhatabđ olan insan arasındaki ilişkinin, dikeylik kategorisinden yataylık kategorisine taşınarak tarihe indirgenmesi ve söz konusu ilişkinin, bu yeni ilişki türü dolayısıyla da modern kültürün yeni yapıları bağlamında yeniden kurgulanmasıdır. şüphesiz ki bu yeni kurguyla birlikte Hıristiyan kutsal metinlerinin doğası ve onlara yetkinlik sağlayan zemin ile onları yorumlama yetkisini sadece kendilerinde gören kilise, teoloji fakülteleri ve akademiler gibi kurumsal yapılar hem değişikliğe uğramış hem de etkinlikle-

rini kaybetmeye başlamıştır.¹ Tercümesini Türk okurun dikkatine sunduğumuz Ehrman'ın *İsa'ya Rağmen Hıristiyanlık* adlı çalışması, bu yeni sürecin bulgularının açık yüreklilikle okura aktarıldığı önemli bir eserdir.

Kuzey Karolina Üniversitesi'nin (*Universty of North Carolina*) saygın profesörlerinden biri olan Ehrman, hocalık kariyerine 1988 yılında Rutgers Üniversitesi'nde başlamıştır. Ehrman yüksek lisansını ve doktorasını Princeton İlahiyat Akademisi'nde yapmıştır. Elinizdeki bu eserin ilk bölümlerinde görüleceği üzere Ehrman, akademiye intisap ettiğinde oldukça katı bir Hıristiyan akımı olan evanjelik gruba mensup fundamentalist bir Hıristiyan idi. Kendi ifadesiyle bu dönemde o, Kitab-ı Mukaddes'in içinde hiçbir hata ve çelişki barındırmayan mutlak anlamda Tanrı sözü bir kutsal metin olduğuna inanıyordu. Ancak akademiye aldığı derslerde öğrendiklerine paralel olarak Hıristiyan kutsal metinleri ve erken dönem Hıristiyanlığı ile ilgili algısı yavaş yavaş değişmeye başlar. Bu süreçte Ehrman'ın evanjelik Hıristiyan anlayışından uzaklaştıran en önemli etken, Kitab-ı Mukaddes'in tarihsel eleştirel yöntem çerçevesinde incelenmesi sonucunda onda birbiriyle uzlaştırılması mümkün olmayan ciddi çelişki ve tutarsızlıkların bulunması gerçeği olmuştur. Bu durum karşısında kendi ifadesiyle Kitab-ı Mukaddes ile ilgili mevcut kanaatlerini değiştirmemek için sabahlara kadar kendiyile mücadele etmesine rağmen, sonuçta hakikate bağlı olma arzusu ağır basarak Kitab-ı Mukaddes'in Tanrı'nın mutlak sözü olmadığı kanaatine varır. Kitab-ı Mukaddes ve erken dönem Hıristiyanlığıyla özellikle de kötülük sorunu ile ilgili yaptığı araştırmaları Ehrman'ı sadece geleneksel Hıristiyan inançlarından değil, Hıristiyanlıktan da uzaklaştırır ve tüm bunların sonucunda da Hıristiyanlık dairesinin dışına çıkararak agnostisizmde karar kılar.

¹ Tarihsel eleştirel yöntemin ortaya çıkışı ve mahiyetiyle ilgili bkz., Asım Duran, *Tarihsel Eleştirel Yöntem Bağlamında Kitab-ı Mukaddes'in Anlaşılması Sorunu*, Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2017.

Yeni Ahit ve erken dönem Hıristiyanlık uzmanı olan Ehrman otuzun üzerinden kitap ve sayısız makale ile yığınlarca kitap eleştirisi kaleme almış ve pek çok söyleşi de bulunmuş oldukça popüler bir bilim insanıdır. Keza Ehrman lisans öğrencilerine yönelik ders kitapları yanında genel okuyucuya yönelik de çalışmalar yapmıştır. Tercümesini yaptığımız bu çalışma ile birlikte Ehrman'ın şu çalışmaları *-İsa'yı Yanlış Aktarmak* (Misquoting Jesus)², *Tanrı Sorunu* (God's Problem), *Uydurma* (Forged), *İsa Nasıl Tanrı Oldu* (How Jesus Became God) ve *Hıristiyanlığın Zaferi* (The Triumph of Christianity, New York Times'ın en iyi satanlar (*best sellers*) listesinde yer almış ve eserleri yirmiden fazla dile tercüme edilmiştir. Ehrman aynı zamanda UNC Lisans Öğrenci Öğretim Ödülü (1993), Philip ve Ruth Hettleman Sanatsal ve Akademik Başarı Ödülü (1994), Gordon Gray Eğitimde Mükemmellik Ödülü (2008) ve Amerika Hümanist Birliği tarafından Dini Özgürlük Ödülü (2011) dâhil olmak üzere sayısız akademik ödül, hibe ve burs almış bir bilim insanıdır.

Mensup kitleleriyle dünyanın en büyük dini olan ve İslam dininin de en büyük rakibi konumunda bulunan Hıristiyanlığın, kurucusu olduğu iddia edilen İsa Mesih'e rağmen hangi temel dinamikler çerçevesinde nasıl ortaya çıktığı, geliştiği ve nasıl bir inanç yapısına sahip olduğunun anlaşılması noktasında oldukça önemli eserler üreten Ehrman'ın, İslam medeniyetinin en önemli lokomotifleri olan ülkemiz insanı tarafından tanınıp bilinmemesinin ciddi bir noksanlık olduğunu düşünüyoruz. İşte bu düşünceden hareketle onun *Jesus, Interrupted* adlı çalışmasını Türk okuru ile buluşturmak istedik. Neden Ehrman'ın diğer çalışmalarından birini değil de bu kitabını öncelikle tercüme etmeye karar verdiğimizizi okuyucunun daha iyi anlaması için eser hakkında bir ön bilgi vermek istiyoruz.

² Ehrman'ın bu çalışması *İncil Nasıl Değiştirildi?* başlığıyla Türkçeye tercüme edilmiş ve Truva yayınları tarafından 2007 yılında yayımlanmıştır.

Ehrman *İsa'ya Rağmen Hıristiyanlık* adlı bu çalışmasında tarihsel eleştirel yöntemin Hıristiyan kutsal metinlerine (Yeni Ahit'e) uygulanması sonucunda ciddi çelişki ve tezatların söz konusu olduğuna dikkat çeker. Dahası, Ehrman'a göre sadece Yeni Ahit kitapları arasında değil, her bir kitabın kendi içinde de ciddi çelişki ve tezatlar vardır. Bu gerçeğe karşın Ehrman'a göre Kitab-ı Mukaddes araştırmacıları ne yazık ki hem tarihsel hem de teolojik konularda birbirleriyle oldukça farklı fikirlere sahip olabilmektedir. Ehrman, araştırmacıların ve din adamlarının/görevlilerinin farkında olduğu söz konusu çelişki ve tezatlar konusunda kilise cemaatlerinin bilgi sahibi olmamasının ciddi bir noksanlık olduğunu belirtir. Yani Ehrman'a göre kürsüdeki-ler Hıristiyan kutsal metinlerin nasıl oluştuğunu, ne tür çelişki ve tezatlar barındırdıklarını dolayısıyla da nasıl bir Hıristiyanlığı insanlara sunduklarını üç aşağı beş yukarı bilmelerine rağmen, kilise sıralarında oturanların yani Hıristiyan cemaatinin/halkın tüm bunlardan habersiz olduğu ve bunun da açık bir haksızlık olduğunun altını çizmektedir. İşte bu noktadan hareketle kendisinin araştırmalarında elde ettiği sonuçları tam bir dürüstlük ve cesaretle geniş kitlelere duyurmayı ilke edindiğini vurgulu bir şekilde ifade eder. Ehrman, yaklaşık son üç yüz yıldır Batı akademilerinde Kitab-ı Mukaddes'e uygulanmakta olan tarihsel eleştirel yöntemin bulgularının "körü körüne inanma" macununu artık tüpten çıkardığını belirterek yeni bir "inanç/iman" tüpü üretmenin artık bir gereklilik olduğunu ileri sürmektedir. Nitekim tercümesini sunduğumuz bu eserden önce kaleme aldığı *Kayıp Hıristiyanlıklar* (Lost Christianities, 2003), erken dönem kilisedeki çeşitlilik ve farklılıklardan hareketle Kitab-ı Mukaddes'e meydan okumaktadır. *İsa'yı Yanlış Aktarmak* (Misquoting Jesus, 2005) adlı eserinde içerdiği metinlerin intikalleri bağlamında Kitab-ı Mukaddes'in eleştirel değerlendirmesini yapmaktadır. *Tanrı'nın Sorunu* (God's Problem, 2007) adlı çalışmasında ise bu sefer kötülük sorunu üzerinden Kitab-ı Mukaddes'i inceleme konusu yapmaktadır. Kısaca hem bu eserlerinde hem de tercümesini yaptığımız elinizdeki eserde Ehrman'ın temel

amacı, Hıristiyanların, Kitab-ı Mukaddes ve erken dönem Hıristiyanlığıyla ilgili yapılan çalışmaların bulgularını dikkate alarak geleneksellik uykusundan uyanarak baş tacı yaptıkları kutsal metinlerin aslında hiç de güvenilir olmadıklarını görmelerine katkı sağlamaktır.

“Tarihsel Bir Saldırı” başlıklı ilk bölümde Ehrman, Kitab-ı Mukaddes ile ilgili çevirisini yaptığımız bu ve diğer çalışmalarındaki görüşlerinin modern araştırmacılar tarafından dile getirilen standart/bilindik görüşler olduğunu ifade ederek okuyucuya söz konusu görüşlerin sağlamlığı noktasında güven teskin etmektedir. Bunu yaparken Ehrman, söz konusu görüşlerin tüm yakın arkadaşları ve Yeni Ahit üzerine çalışan uzmanlar tarafından savunulduğunu, hem teoloji fakültelerinde hem de akademilerde yaygın olarak öğretildiklerinin de altını çizmeyi ihmal etmemektedir. Kanaatimizce Ehrman bunu yapmakla Kitab-ı Mukaddes’in literal olarak Tanrı sözü olduğunu iddia eden ve bunun dışındaki her türlü görüşü sapkın ilan eden evanjelik anlayışa karşı, hem kendi görüşlerini sağlama almaya çalışmakta hem de meydan okumaktadır. Çünkü bunu yaparak o okuyucusuna savunduğu görüşlerin güvenilir ve nesnel olduğu izlenimini vererek evanjelik anlayışı bir anlamda hala dünyanın düz olduğuna inananlarla özdeşleştirmektedir.

“Çelişkiler Dünyası” ve “Değişken Görüşler Yığını” adlı ikinci ve üçüncü bölümlerde Yeni Ahit’in en önemli kısmını oluşturan dört İncil’de bulunan hem tarihsel hem de teolojik tutarsızlık ve çelişkileri inceleme konusu yapılmaktadır. Bu bölümlerde en dikkat çekici nokta, Ehrman’ın çelişki ve tutarsızlıkları birbirleriyle uyumlu hale getirme çabalarını şiddetle eleştirmesidir. O, haklı olarak İncillerde yer alan bir olayla ilgili çelişkili anlatımları birbirleriyle uzlaştırarak uyumlu hale getirmeye çalışanların aslında söz konusu olayla ilgili mevcut anlatımlardan farklı, kendi versiyonlarını oluşturmakla itham etmektedir.

“Kitab-ı Mukaddes’i Kim Yazdı?” başlıklı dördüncü bölümde Ehrman, Markos, Matta, Luka ve Yuhanna’dan oluşan dört kanonik İncil’in nasıl yazıldıklarını veya oluşturulduklarını

masaya yatırarak inceleme konusu yapmaktadır. İnceleme sonucunda yaklaşık son 300 yıldır Batı akademilerinde İnciller ve diğer Hıristiyan kutsal metinleriyle ilgili yapılan bilimsel çalışmaların bulgularıyla paralellik arz edecek şekilde İncil yazarlarının havari olmadıkları gibi, anlattıkları olayların görgü tanıkları da olmadıklarının altını çizmektedir. Dahası Ehrman, mevcut kanonik İnciller'in aslında anonim olarak derlendiklerini ve mevcut isimlerinin kendilerine derlenmelerinden çok sonra - yaklaşık 150-180 yılları arasında- verildiğini de belirtmektedir. Haddizatında İnciller'in oluşum süreçleriyle ilgili yaptığımız araştırmaların bulgularını okuyucunun dikkatine sunduğumuz *Tarihsel İsa*³ adlı çalışmamızda "İncillerin İsa döneminde olan olayları oldukları gibi yansıtan eserler değil, sonraki süreçte onları oluşturanların söz konusu olayları görmek istedikleri gibi nakleden eserler" olduklarına dikkat çekmiştik.

"Yalancı, Meczip veya Rab? Tarihsel İsa'yı Keşfetme" başlıklı beşinci bölümde Ehrman, ilkin Albert Schweitzer tarafından dile getirilen İsa'nın geleneksel Hıristiyan inancında iddia edildiği gibi Tanrı'nın enkarnasyonu değil, döneminin apokaliptik beklentileri çerçevesinde ortaya çıkan apokaliptik bir peygamber olduğu tezini savunmaktadır. Yine bu bölümde Ehrman'ın dikkat çeken bir başka görüşü de tarihçilerin varsayımlarını mucizeler üzerine bina edemeyeceklerinin altını çizmesidir. Bu çerçevede Ehrman, İsa'nın çarmıh sonrası ölümden dirildiğini belirten İncil ifadelerinin tarihsel olarak doğru olmasının mümkün olmadığını, çünkü ölümden sonra bu dünyada dirilişinin ve tekrar ölmenin hiçbir şekilde söz konusu olamayacağını ileri sürmektedir.

"Kitab-ı Mukaddesi Nasıl Aldık/Edindik" ve "Hıristiyanlığı Kim İcat Etti?" adlı altı ve yedinci bölümlerde Yeni Ahit kano-nunun ortaya çıkışı ve gelişmesi ile teslis ve enkarnasyon gibi temel Hıristiyan doktrinlerinin oluşturulması gibi konular üzeri-

³ Mahmut Aydın, *Tarihsel İsa: İmanın Mesih'inden Tarihin İsa'sına*, Ankara: Ankara Okulu, II. baskı, 2015, III. Bölüm.

ne odaklanarak Yeni Ahit'in kökeni sorununu inceleme konusu yapmaktadır. Bu bölümde en dikkat çekici nokta Ehrman'ın erken dönem Hıristiyanlığı bünyesinde ilk dönemde keşmekeş bir çeşitlilik olduğu ve gruplar arasında Ortodoksluk/doğru inanç veya heretiklik/sapkınlık gibi açık seçik bir ayırımın olmadığı ancak Hıristiyanlığın Roma imparatorluğu tarafından meşru bir din olarak ilan edilmesinden sonra mevcut geleneksel Hıristiyanlık yorumunun siyasi destekle teolojik savaşı kazanarak kendini yegâne doğru inanç, diğerlerini de sapkın ilan ettiği gerçeğine dikkat çekmesidir.

“İnanç Mümkün müdür?” başlıklı sekizinci ve son bölümde ise Ehrman, önceki bölümlerdeki geleneksel Hıristiyan kutsal kitap algısı ve bu algıyla paralellik arz eden Hıristiyan doktrinleri, özellikle de İsa Mesih'in kimliği ve statüsüyle ilgili eleştirileri ışığında inanç/iman, Tanrı ve din konularında kendi kişisel görüşlerini okuyucu ile paylaşmaktadır. Bu bölümde en dikkat çekici nokta Ehrman'ın şu cümleleridir: “Kanaatime göre insanlar Kitab-ı Mukaddes'te doğru ve yanlış olarak buldukları şeyleri değerlendirmek için akıllarını kullanmaları ve böylece kabul etmek istediklerini seçip almaları gerekmektedir”. Ehrman bu ifadeleriyle Kitab-ı Mukaddes'in tarihsel eleştirisi Hıristiyanlara kutsal metinlerin yegâne otorite olmadığını, herkesin kendi başına otorite olduğunu ve kendisi için neyin doğru ve neyin de yanlış olduğuna sadece kendisinin karar vermesi gerektiğini gösterdiğini ima etmektedir.

Ehrman *İsa'ya Rağmen Hıristiyanlık* adlı bu çalışmasını kendi ifadesiyle Kitab-ı Mukaddes ve erken dönem Hıristiyanlığıyla ilgili modern dönemde özellikle de tarihsel eleştirel yöntem çerçevesinde yapılan ciddi bilimsel çalışmaların bulgularının geniş halk kitlelerine ulaştırılmasını sağlamak için kaleme aldığını ifade etmektedir. Bu temel hedefi gerçekleştirmek için alt amaç olarak Ehrman pastör veya rahiplerden oluşan kilise görevlilerini akademilerde öğrendikleri tarihsel eleştirel yöntemin Kitab-ı Mukaddes ve erken dönem Hıristiyanlığıyla ilgili bulgularını kilselerde yetişkin eğitimi sınıfları açarak cemaatleriyle paylaşmaya

teşvik etmektedir. Günümüz Hıristiyanlığının hangi temel dinamikler üzerine bina edildiği ve temellerinin tarihsel açıdan ne derece sağlam olduğunun Müslüman Türk okuru tarafından tanınıp bilinmesi için Ehrman'ın yirmiyi aşkın dile çevrilmiş olan bu çalışmasını Türkçeye tercüme ettik. Dahası Batı akademilerinde İslam dini ve onun temel kaynakları olan Kur'an ve Sünnetle -özellikle de Hz. Peygamberle- ilgili çok yoğun ve ciddi araştırmalar yapılmasına rağmen, ülkemizin küresel bir aktör ve oyun kurucu olmasını dolayısıyla da İslam medeniyetinin tekrar şahlanışını engellemek için elinden gelen her şeyi yapan Batı Hıristiyan dünyasının temel dinamiklerinden biri olan hatta belirleyici unsuru olan Hıristiyanlığın daha iyi tanınmasıyla ilgili çok fazla çalışma olmaması bizi bu tercümeyi yapmaya sevk etmiştir. Bu tercümenin hem en fazla mensup kitlesiyle dünyanın en büyük hem de hegemonik güçlerin sığındıkları liman olması hasebiyle de siyasi açıdan en etkin dini olan Hıristiyanlığın daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamasını ümit ediyoruz. Ayrıca bu tercümenin Hıristiyan Müslüman karşılaşmalarında Hıristiyanlığın yapı taşı olan İsa Mesih'in kimliği ve temel mesajının gerçekte ne olduğu ile Hıristiyan kutsal metinlerinin ve teslis gibi önemli doktrinlerinin nasıl oluşturulduğu konularında Müslümanlar için önemli bir polemik malzemesi olarak kullanılmasına da katkı sunacağı muhakkaktır.

Prof. Dr. Mahmut Aydın
Temmuz 2019-Samsun

ÖN SÖZ

1978'in Ağustos ayında Princeton İlahiyat Akademisi'ne geldiğimde üniversiteden yeni mezun olmuş ve kısa zaman önce de evlenmişim. Akademideki ilk günlerimde sayısız kez üstünden geçtiğim Yunanca Yeni Ahit kitabım ile bilgiye yönelik tutkumdan başka bir şeye sahip değildim.

Öğrenmeye karşı her zaman tutkulu değildim. Beş altı yıl evvel beni tanıyan hiç kimse akademide kariyer yapmaya başlayacağımı tahmin edemezdi. Ancak üniversitedeki eğitimim esnasında bir şekilde akademik hevese kapıldım. Sanırım bu ilgi, bende ilk olarak fundamentalist bir Kitab-ı Mukaddes üniversitesi olan Chicago'daki Moody İncil Enstitüsü (*Moody Bible Institute*)'ne on yedi yaşında körpe bir genç olarak girmemle başladı. Buradaki akademik hevesim, entelektüel bir merakтан çok kesinliğe ulaşmaya yönelik dini bir arzudan besleniyordu.

Moody'deki eğitim benim için yoğun bir tecrübeydi. Oraya gitmişim çünkü ortaokulda "yeniden doğmuş" (*born-again*) bir Hıristiyan olma deneyimini yaşamıştım ve "gerçek" bir Hıristiyan olabilmek için ciddi bir Kitab-ı Mukaddes eğitime ihtiyacım olduğuna karar vermişim. Üniversitedeki ilk dönemimde bana bir şeyler oldu: Kitab-ı Mukaddes hakkında bilgi edinme yolculuğumda tutkulu -hatta aşırı tutkulu- hale geldim. Moody'de aldığım her *Kitab-ı Mukaddes ve Teoloji* dersi ile yetinmedim, aynı zamanda kendi başıma Kitab-ı Mukaddes'in tüm kitaplarını tekrar tekrar okuyarak adeta ezberledim. Bütün boş zamanlarımda devamlı Kitab-ı Mukaddes'i etüt ettim. Bol bol kitap okudum ve ders notlarını iyice öğrendim. Aşağı yukarı her hafta derslerime hazırlanmak için bütün gece sabahlara kadar çalıştım.

Bu şekilde geçen üç yıl elbette kişinin hayatını değiştirecektir. Elbette bu şekilde bir çalışma insanın zihnini de kuvvetlendirecektir. Moody'den mezun olunca İngiliz edebiyatı alanında lisans eğitimi almak için heyecanla Wheaton Koleji'nin yolunu tuttum. Ancak Kitab-ı Mukaddes'e olan yoğun ilgimi hiç

kesmedim, yorum dersleri alıp kilise gençlik grubumdaki çocuklara her hafta Kitab-ı Mukaddes öğrettim. Bu süreçte orijinal dilinde Yeni Ahit üzerine araştırma yapabilmek için Yunanca öğrendim.

Kutsal Kitaba yürekten iman eden samimi ve dindar bir Hıristiyan olarak Kitab-ı Mukaddes'in kelimesi kelimesine Tanrı tarafından ilham edildiğinden kesinlikle emindim. Böylesine yoğun çalışmamı sağlayan belki de buydu. Bunlar, evrenin Yarattıcısı ve her şeyin Rabbi'nin iletişim aracı olan Tanrı'nın sözleri, onun biz fanilerle konuşmasıydı. Bunları yakından tanıyıp bilmek elbette hayattaki en önemli şeydi. En azından benim için öyleydi. Edebiyatı daha geniş çerçeveden anlamak, bu özel metni anlamama yardım edecekti (ki bu yüzden İngiliz edebiyatı bölümünü seçtim). Yeni Ahit'i Yunanca okuyabilmek bana metnin Yazarının asıl kelimelerini anlama noktasında oldukça yardımcı oldu.

Daha Moody'deki ilk yılımda Kitab-ı Mukaddes profesörü olmaya karar vermiştim. Akabinde Wheaton'da, Yunanca konusunda epey becerikli olduğumu fark ettim. Böylece bir sonraki adımım kendiliğinden belli oldu: Yeni Ahit araştırmalarında doktora yapacaktım ve özellikle Yunan dilinin bazı hususiyetleri üzerinde çalışacaktım. Wheaton'daki Yunanca hocam sevgili Gerald Hawthorne, Princeton İlahiyat Akademisi'nde ders veren ve ülkedeki Yunanca Kitab-ı Mukaddes el yazmaları alanında en saygın bilim insanı olan Bruce Metzger'in çalışmalarını beni tanıştırdı. Ve böylece Bruce Metzger'in Princeton'da ders verdiği ve Yunanca yazma eserler konusunda iyi bir uzman olmak istiyorsam buraya gitmem gerektiği bilgisi dışında, hakkında kesinlikle hiçbir şey bilmediğim Princeton'a başvururdum.

Sanırım Princeton Akademisi hakkında bildiğim bir şey vardı, o da orasının evanjelik bir enstitü olmadığıydı. New Jersey'ye taşınma hazırlıkları yaptığım aylarda, Princeton hakkında bazı şeyler öğrendikçe gittikçe endişelenmeye başladım. Arkadaşlarımdan Princeton'un, Kitab-ı Mukaddes'in kelimesi kelimesine hakikat içerdiğini ve Tanrı tarafından ilham edildiği gö-

rüşünün savunulmadığı “liberal” bir akademi olduğunu öğrendim. Yani en büyük imtihanım, doktora devam edebilmek için yüksek lisans derslerimde başarılı olmak gibi salt akademik bir sınama olmayacaktı. Asıl mesele, Tanrı’nın Sözü olarak ilham edilmiş hatasız Kitab-ı Mukaddes’e bağlı kalabilmektir.

Genç, yoksul fakat tutkulu ve Kitab-ı Mukaddes’e ilişkin sulandırılmış görüşlere sahip tüm liberallere karşı mücadele etmeye hazır bir şekilde Princeton İlahiyat Akademisi’ne vardım. Oldukça katı bir evanjelik Hıristiyan olarak Kitab-ı Mukaddes’e dair mevcut inancımın yöneltilecek her türlü saldırıyı savuşturmaya kendimi hazır hissediyordum. Eski ya da Yeni Ahit’te, Tanrı’nın sözünde, göze çarpan herhangi bir çelişki ya da potansiyel uyumsuzluğa cevap verebilirdim. Öğrenecek daha çok şeyim olduğunu biliyordum ancak kutsal metnimde herhangi bir hata olduğunu kabul edecek de değildim.

Bazı şeyler planlandığı gibi gitmez. Princeton’da öğrendiklerim Kitab-ı Mukaddes hakkında kanaatimin değişmesine yol açtı. Kanaatimi isteyerek değiştirmedim -adeta kanımın son damlasına kadar savaştım. Bunun için (çok) dua ettim, (gayretli bir şekilde) boğuştu, her şeyimle direndim. Ancak aynı zamanda, eğer kendimi Tanrı’ya tamamen adadıysam, hakikate de tamamen adamak zorundaydım. Sonuçta çok uzun bir süre önce Kitab-ı Mukaddes’in Tanrı’nın hatasız vahyi olduğuna yönelik kanaatimin büsbütün yanlış olduğu bana aşikâr oldu. Ya yanlış olduğunu fark ettiğim kanaatime bağlı kalacaktım, ya da inandığım hakikatin peşinden gitmeyi tercih edecektim. Sonunda benim için artık seçenek kalmamıştı. Bir şey doğruysa doğruydu, değilse de değildi.

Yıllar içinde “eğer inançlarım gerçeklerle çelişirse, inancımın değil gerçeklerden şüphe ederim” diyen nice insanlar tanıdım. Hiçbir zaman bunlardan olmadım. Aşağıdaki bölümlerde Kitab-ı Mukaddes üzerine olan araştırmaların görüşlerimi neden değiştirmeye beni zorladığını açıklamaya çalışacağım.

Bu tür bilgiler sadece benim gibi ömürlerini ciddi araştırmalara adanmış bilim insanları için değil, inanan veya inanmayan,

Kitab-ı Mukaddes'le ilgilenen herkesi ilgilendirir. Bana göre bu husus gerçekten önemlidir. İster fundamentalist, evanjelik, ılımlı, liberal inanan, ister inanmayan olalım, Kitab-ı Mukaddes medeniyet tarihimizin en önemli kitabıdır. Onun gerçekten ne olup ne olmadığını anlamaya çalışmak, toplumumuzdaki herhangi birinin bulunabileceği en önemli entelektüel teşebbüslerden biridir.

Bu kitabı okuyan bazı insanlar içinde yer alan bilgilerden oldukça rahatsız olabilirler. Sizden tek ricam, bu gemiye bindiyerseniz benim yaptığımı yapın, yani buradaki bilgilere açık görüşlülükle yaklaşın ve değişmeniz gerekiyorsa buna hazır olun. Öte yandan, kitapta şoke edici veya rahatsızlık veren bir şey bulmazsanız tavsiye edeceğim tek şey, arkanıza yaslanıp tadını çıkarmanızdır.

Bu çalışmasının taslağını ciddi emek sarf ederek okuyan ve daha iyi olması için bazı yerleri değiştirmem konusunda oldukça ısrarcı olan birkaç dikkatli ve kavrayış gücü yüksek kişiye; Yale Üniversitesi'nden Dale Martin ve Loyola Marymount Üniversitesi'nden Jeff Siker'a; kızım Kelly Ehrman Katz'a; lisansüstü öğrencilerim Jared Anderson ve Benjamin White'a ve benim Harper One'daki çok titiz ve yardımsever editörüm Roger Freet'e gönül dolusu şükranlarımı sunarım.

Tanah'tan (Eski Ahit) yapılan tercüme New Revised Standard Version'dan alınmıştır, Yeni Ahit'ten alıntılar ise ya NRSV'den alınmış ya da kendi tercümemdir; Apostolik Babalar'dan yapılan alıntılar ise benim kendi tercümemdir.

Kitabı, her yönüyle mükemmel olan iki yaşındaki kız torunum Aiya'ya ithaf ediyorum.